

İngiliz İdaresinde Kıbrıs Dış Ticaretinin Gelişimi ve Kıbrıs-Türkiye Arasındaki Dış Ticaretin Değişimi (1878-1922)*

Sevgi KORKMAZ^a & Sadiye TUTSAK^b

Öz

Osmanlı Devleti, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı kaybetti. Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ni desteklemek üzere, Kıbrıs 1878'de İngiltere ile Kıbrıs Konvansiyonu imzalanarak, İngiltere'ye kiralandı. I. Dünya Savaşı'nda, İngiltere Kıbrıs'ı ilhak etti. 1923'te Lozan Barış Antlaşması ile Kıbrıs'ın İngiltere ilhaki tanındı. Çalışmanın amacı, 1878-1922 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaretinin gelişimi ve Türkiye ile arasındaki dış ticaretteki değişimlerin belirlenebilmesidir. İlk bölümde Kıbrıs dış ticareti, ülke dağılımı, ticari ürünler; ikinci bölümde Kıbrıs-Türkiye arasındaki dış ticarete ait bilgiler verilecek ve değerlendirilecektir. Çalışmanın kaynakları; İngiliz resmi raporları ve istatistikleridir. Bu verilerin değerlendirilmesinde istatistiksel yöntemler kullanılacaktır. Çalışmanın sonucunda, 1878-1922 döneminde Kıbrıs dış ticaretinin arttığı, Kıbrıs Türkiye dış ticaretinin düştüğü belirlenmiştir.

Anahtar

Kelimeler:

Kıbrıs, Türkiye, İngiltere, Dış Ticaret.

JEL

Sınıflandırması:

B17, F13, P45

The Development of Cyprus Foreign Trade Under the British Rule and The Change in Foreign Trade Between Cyprus and Turkey (1878-1922)

Abstract

The Ottoman Empire lost the Ottoman-Russian War of 1877-1878. In order to support the Ottoman Empire against Russia, Cyprus was leased to England by signing the Cyprus Convention with England in 1878. In World War I, Britain annexed Cyprus. In 1923, the British annexation of Cyprus was recognized with the Lausanne Peace Treaty. The purpose of the study is to determine the development of Cyprus' foreign trade and the changes in its foreign trade with Turkey between 1878 and 1922. In the first part, Cyprus foreign trade, country distribution, commercial products; In the second part, information about the foreign trade between Cyprus and Türkiye will be given and evaluated. Sources of the study; British official reports and statistics. Statistical methods will be used to evaluate this data. As a result of the study, it was found that Cyprus foreign trade increased in the period 1878-1922; It has been determined that Cyprus-Türkiye foreign trade has decreased.

Keywords:

Cyprus, Turkey, England, Foreign Trade.

JEL

Classification:

B17, F13, P45

* Bu çalışma "İngiliz Belgelerinde Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1960)" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

^a Öğr. Gör., Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Tıbbi Hizmetler ve Teknikler Bölümü, Türkiye, sevgi.korkmaz@usak.edu.tr, ORCID:0000-0002-8204-9476

^b Prof. Dr., Uşak Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, sadiye.tutsak@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2247-1316

1. Giriş

Osmanlı Devleti 16. yüzyılda Rodos, Girit ve Mısır'ı fethederek Akdeniz'de topraklarını genişletti. Kıbrıs, Osmanlı toprakları arasında kaldı. Bu nedenle askeri ve ticari yönden, Osmanlı Devleti'nin ilgi alanına girdi. 1570 yılında Kıbrıs'a başlayan Osmanlı akınları sonucunda sırasıyla Limassol, Tuzla, Lefkoşa, Girne ve son olarak 4 Ağustos 1571'de Mağusa ele geçirildi (Gazioğlu, 1994: 10-15). Anadolu, Suriye ve Mısır'daki genişleme sonrasında, Doğu Akdeniz'de Türk hakimiyetini tamamen sağlamanın son adımı, Kıbrıs'ın fethi oldu. Kıbrıs fethin ardından Osmanlı Devleti'ne bağlı, Lefkoşa merkezli bir Beylerbeyliği halini aldı (Uzunçarşılı, 1988: 10-14). Tanzimat'ın ilanından sonra Kıbrıs, 1839'da Cezâyir-i Bahr-i Sefid Eyâleti'ne bağlı bir sancak oldu. Osmanlı hakimiyetinde yapılan son idari değişiklikle, 1861'de İstanbul'a bağlı bir mutasarrıflık oldu (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 55).

Kıbrıs'ın kaderini değiştiren en önemli değişiklik, 19. yüzyılın sonlarında meydana geldi. 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılması ve İngiltere'nin Akdeniz'de hakimiyet kurma arzusu, Kıbrıs'a ilgisini arttırdı (Tamçelik, 1997: 55). Büyük bir sömürge imparatorluğu olan İngiltere, en büyük ve önemli sömürgesi Hindistan'a yapılan deniz ticareti üzerinde bulunması nedeniyle; stratejik olarak Kıbrıs ve Mısır başta olmak üzere, bu bölgedeki Osmanlı toprakları ile ilgili yeni politikalar oluşturmaya başladı. Bu politikaların oluşturulmasında, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan, Osmanlı Devleti'nin yenilgi ile çıkması etkili oldu (Armaoğlu, 1999: 534-535). 3 Mart 1878 tarihinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması, İngiltere tarafından Kıbrıs'ı ele geçirme konusunda, önemli bir fırsat olarak değerlendirildi. Kıbrıs'ın İngiltere'ye verilmesi karşılığında yapılan müzakereler sonrasında, Ruslara karşı Türk topraklarını savunmayı garanti eden bir anlaşma gündeme getirildi (Sonyel, 1978: 731-732). Görüşmeler sonucunda Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, 4 Haziran 1878'te Kıbrıs Konvansiyonu imzalandı. Bu antlaşma ve eklerinde yer alan maddeler gereğince, Kıbrıs yıllık alınacak kira karşılığında İngiltere'ye verildi (Uçarol, 1978: 31-33). 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ve Osmanlı Devleti'nin, I. Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yanında girmesine tepki olarak, İngiltere tek taraflı ilhak kararı aldı (The Cyprus Gazette, 1914a, 5 November). Bu kararın ilanı, Kıbrıs için yeni bir dönüm noktası oldu (Osmanlı İdaresinde Kıbrıs, 2000: 63-64; Hill, 2016: 294-345). İngiltere'nin tek taraflı olarak Kıbrıs'ı ilhak etmesi sonucunda, Ada yönetimi tamamen İngilizlere geçti.

İngiliz yönetimi 1878-1922 yıllarında, Kıbrıs Adası'nın sosyo-ekonomik durumunu derinden etkiledi (Hill, 2016: 378-294). Bu süreçte, I. Dünya Savaşı'nın başlaması da Kıbrıs'ı etkileyen önemli gelişmelerden birisi oldu. I. Dünya Savaşı dış politikaları ve ticari ilişkileri Doğu Akdeniz'deki dengeleri değiştirdi. Aynı zamanda, Savaşın Kıbrıs Adası'nın dış ticareti üzerinde de etkileri oldu.

Çalışmanın amacı, ilk olarak Kıbrıs'ın 1878-1922 yılları arasındaki İngiliz yönetimine geçişinin ardından, 44 yıllık süreçte, dış ticaretteki gelişmenin tespit edilmesidir. İkinci olarak Kıbrıs-Türkiye arasındaki dış ticaretin nasıl etkilendiğinin ortaya konulmasıdır. Dış ticarete ağırlıklı olarak yer alan başlıca ülkelerin tespiti ve Türkiye'nin dış ticaretteki yerinin ortaya çıkarılmasıdır.

Çalışmanın temel verileri; 1878-1922 döneminde İngiliz resmi ticari raporları ve Koloni Ofisi (Great Britain Colonial Office) tarafından hazırlanan, Cyprus Blue Book istatistik yıllıklarında düzenli olarak yer alan, ithalat ve ihracat alt başlıklarında yer alan ticari bilgiler olacaktır.

Çalışmanın yöntemi; İngiliz yönetiminin ilk yıllarından itibaren, Kıbrıs dış ticaretine ait 1878-1922 dönemi ticari verileri, istatistiksel yöntemler kullanılarak, tablo ve grafiklerle ortaya konulacaktır. Çalışmanın ilk bölümünde, Kıbrıs dış ticareti genel dağılımı (ithalat, Kıbrıs ürünleri ihracatı, ithal edilen ürünlerin yeniden ihracı, ihracat toplamı, toplam dış ticaret rakamları), dış ticaretin yapıldığı başlıca ülkeler (İngiltere, İngiltere kolonileri, Türkiye, Mısır ve Yunanistan ile diğer ülkeler), dört ana grupta yer alan ticari ürünlere ait dış ticaret dağılımına yer verilecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde, Kıbrıs ile Türkiye arasındaki dış ticaretin genel dağılımı ve dış ticaretteki payının değişimi, gruplandırılmış ticari ürünlerin ithalat-ihracat dağılımları verilecektir. Çalışmada, İngiliz yönetimi ilk yıllarına ait 1878-1879 yılları; on yıl sonrasındaki genel görünüm için 1887-1888 ve 1889-1890 yılları; ardından beş yıllık periyotlarla 1900-1901, 1906-1907, 1910-1911, 1914-1915; I. Dünya Savaşı ve savaşın sonrası için 1915-1922 dönemi yıllık ticari rakamları kullanılacaktır. Bu seçimlerin nedeni, araştırmamız sonucunda tespit ettiğimiz Kıbrıs dış ticaretinde yaşanan değişimler ve gelişim durumudur.

2. Literatür

Osmanlı hakimiyetinde Kıbrıs ile ilgili çok sayıda bilimsel çalışma bulunmaktadır. Kıbrıs'ın 18. yüzyıldaki sosyal ve ekonomik durumu (Çevikel, 1999; Özkul, 2005), 19. yüzyıla ait idari, siyasi, sosyal, ekonomik durumunu ortaya koyan çeşitli çalışmalar mevcuttur (Samani, 2006; Çoruh, 2008; Dinç, 2010). Aynı zamanda Osmanlı ve İngiliz dönemlerindeki Kıbrıs'ın tarihi ile ilgili yayınlanmış çalışmalar, idari, sosyal ve ekonomik durumuyla ilgili çeşitli bilgiler vermektedir (Luke, 1989; Hill, 2016). İngiliz idaresinde Kıbrıs ile ilgili yapılan çalışmalar; siyasi, idari ve sosyal durumu genel olarak anlatmaktadır. Ticarete konu olan başlıca ticari ürünlere ait bilgiler edinilebilmektedir (Çelik, 2012; Hook, 2009). İngiliz idaresinin ilk dönemine ait yapılan araştırmalar, 1914 yılında Kıbrıs'ın ilhaki ile sona ermektedir. Kıbrıs'ın sosyal ve ekonomik durumu ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, 1878-1922 dönemi Kıbrıs dış ticareti ve I. Dünya Savaşı yıllarının etkilerini gösteren ve 44 yıllık süreçte Kıbrıs-Türkiye ile ticaretin değişimini kapsamına alan çalışmaya rastlanmadı. (Hook, 2020; Varnava, 2020; Wilson, 1992; Meyer, 1962).

Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki siyasi ve ticari ilişkilerle ilgili çeşitli çalışmalar da bulunmaktadır. Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında, 16 Ağustos 1838'de imzalanan Balta Limanı Antlaşması, İngiltere'ye imtiyazlar vererek, Osmanlı limanlarını açık hale getirdi (Kütükoğlu, 1974: 107). İngiltere 1870 yılı başlarında, dünya toplam ticaretinin yaklaşık üçte birine hakimdir (Güran, 2014: 174). Eldem'e göre; Osmanlı Devleti'nin dünya ticaretindeki payı 1880'de %0,74'tür. 20. yüzyıl başlarında 1910 yılında %0,90, 1913'te %0,73'tür (Eldem, 1994: 3-4). Osmanlı ticaretinde 1880 yılında; İngiltere'nin payı ithalatta %41,5, ihracatta %34,2; 1911'de ithalatta %22, ihracatta %20'dir (Güran, 2017: 179, 378-379).

3. Kıbrıs Dış Ticareti (1878-1922)

Osmanlı yönetiminin son döneminde, Kıbrıs dış ticareti İngiliz resmi raporlarında yer almaya başladı. Kıbrıs'ın Osmanlı idaresi altında son yılında, Konsolos Watkins'in, 1877 yılı Kıbrıs dış ticaretine dair hazırladığı rapora göre; ithalat 1876 yılında 150.480, 1877 yılında yaklaşık 105.277 Sterlidir. İhracat ise; 1876 yılında 207.512, 1877 yılında 150.918 Sterlidir (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878: 1364-1367). Kıbrıs'ın İngiliz idaresi altında ilk yılında; 1878 yılı ithalatı 177.651 Sterlin, ihracatı 157.328 Sterlin iken; 1879 yılında ithalat %73,6 artarak 308.407 Sterlin, ihracat %41 artarak 222.218 Sterlin oldu. Kıbrıs dış ticaretinde 1878 yılında, Osmanlı ve İngiltere'nin payı ise şöyledir: İthalatta İngiltere %14, Türkiye %50; ihracatta İngiltere %3, Türkiye %25 (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298, 333).

İngiliz idaresinin başlangıcından itibaren ticarete artış görüldü. 1886-1887 döneminde ithalat 355.795, ihracat 312.797, toplam dış ticaret 668.592 Sterlidir. 1885 yılına göre 42.878 Sterlin olan ithalat, %13,7 artarken; 17.982 Sterlin olan ihracattaki artış %6,1'dir. Son 5 yıl içinde ithalat %11,8 artarken, ihracat artışı ise %10,5'tir. Aynı dönemde Kıbrıs'ta ithalatın %28,4'ü ve ihracatın %19,1'i İngiltere'ye yapılmaktadır. 1883-1884 döneminde posta servisleri, Kıbrıs ile İskenderiye ve İngiltere arasında düzenli seferler yapmaya başladı. İngiltere'den yapılan ithalatta başlıca ürünler; tekstil ürünleri, demir, manifatura, bakır, pirinç ve biradır. İngiltere'ye yapılan başlıca ihracat ürünleri keçiboynuzu ve yündür. İngiltere'den yapılan ithalat 51.331 Sterlin, ihracat 43.188 Sterlin, toplam dış ticaret 94.519 Sterlidir (British House of Commons Parliamentary Papers, 1888: 26-27).

Kıbrıs 1876-1922 dönemi dış ticaretine ait bilgiler, Kıbrıs resmi ticari raporları ve Cyprus Blue Book istatistik yıllıklarından alınarak Tablo 1'de sunulmaktadır. Osmanlı mali bürokrasisinde yılbaşı Mart olarak kabul edilen Rumi takvim olması nedeniyle, Cyprus Blue Book serisi 1920 yılına kadar bu takvime göre; Mart sonu itibariyle istatistiki bilgiler vermektedir. 1920 yılı ve sonrasında Ocak-Aralık dönemini kapsayan yıllık ticari bilgiler bulunmaktadır.

İngiliz idaresinde geçen ilk on yılın sonunda; 1878 yılına göre 1887-1888 yılında ihracat %54,5, ithalat ise %110, toplam dış ticaret %84,5 artarak ticaret hacmi büyüme göstermiştir. 1887-1888'e göre 1889-1890'da toplam dış ticaret artışı %3, 1889-1890'a göre 1900-1901 yılında %17, on yıl sonra 1910-1911'deki artış %66'dır. 1910-1911 yılına göre 1920'deki artış ise %164 oldu. Ayrıca Kıbrıs dış ticaretinin kendi içindeki dağılımı; Kıbrıs ürünleri ihracatı, ithal edilen malların yeniden ihracatı, toplam ihracat ve ithalatın toplam dış ticaret içindeki payı yüzdelik olarak Grafik 1'de yer almaktadır.

Ticaretteki büyüme genel olarak değerlendirildiğinde, 19. yüzyılın sonlarında bir miktar düşüş olmasına rağmen, 1900-1901 yılında yükseliş devam etti. Toplam dış ticaret 1878'e göre 1900-1901 yılında 2 kat arttı. I. Dünya Savaşı öncesine kadar artmaya devam eden dış ticaret, 1914-1916 yıllarında yükselişe ara verse de, 1917 yılı sonrasında sıçrama yaptı. Bu artış 1917 yılında, savaşın hemen öncesindeki rakamlara göre yaklaşık %50 iken, savaşın son yılında 2 katına ulaştı. I. Dünya Savaşı'nda savaş şartlarına rağmen, Kıbrıs'ta dış ticaret hacmi arttı. Toplam dış ticaretteki yükseliş 20. Yüzyıl başlarına göre, 1920 yılında 5

kat artış gösterdi. Takip eden dönemde 1921 ve 1922'de ise zayıflama ve bir miktar düşüş görüldü.

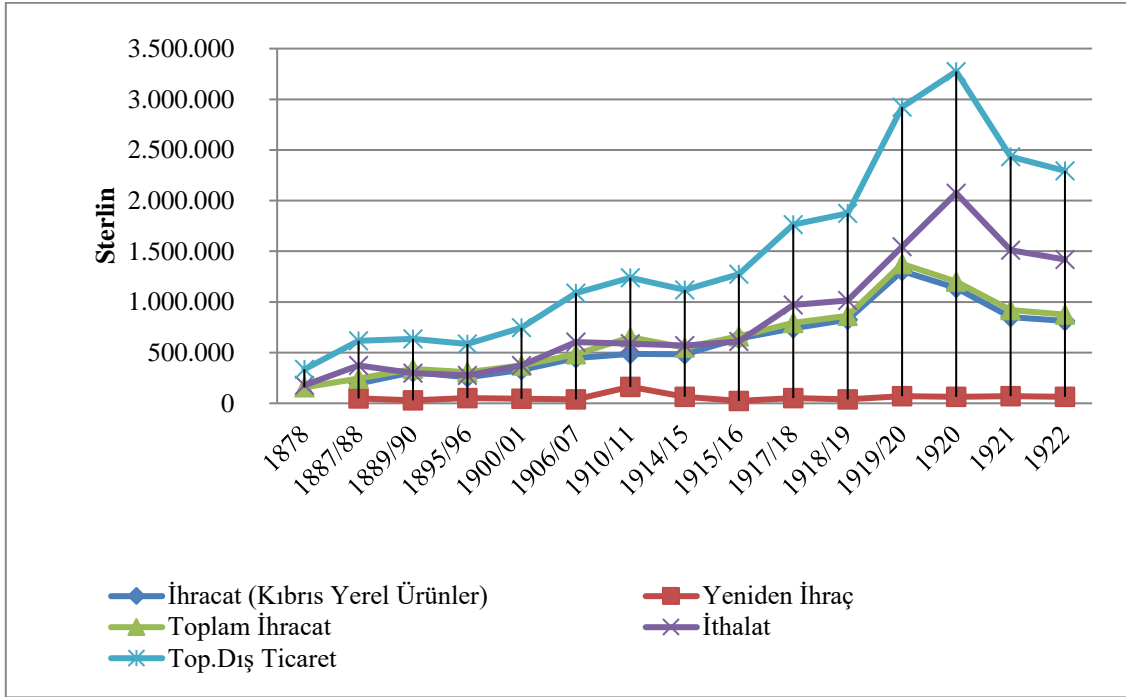
Tablo 1. Kıbrıs Dış Ticaret Verileri (1878-1922)*

Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1876	-	-	207.512	150.480	357.992
1877	-	-	150.918	105.277	256.195
1878	-	-	157.328	177.651	334.979
1879	-	-	222.218	308.407	530.625
1886/1887	-	-	312.797	355.795	668.592
1887/1888	195.722	47.443	243.168	374.684	617.852
1889/1890	308.705	30.621	339.316	297.881	637.197
1895/1896	257.533	51.183	308.716	276.318	585.034
1900/1901	329.553	43.889	373.442	372.592	746.034
1906/1907	445.994	37.962	483.956	603.054	1.087.010
1910/1911	487.623	163.445	651.068	588.480	1.239.548
1914/1915	485.462	64.777	550.239	569.216	1.119.455
1915/1916	637.701	23.696	661.397	611.918	1.273.315
1917/1918	740.888	51.826	792.714	969.497	1.762.211
1918/1919	824.457	37.569	862.026	1.013.796	1.872.822
1919/1920	1.304.209	70.990	1.375.199	1.546.014	2.921.213
1920	1.137.157	63.502	1.200.659	2.073.584	3.274.243
1921	849.507	71.360	920.867	1.512.288	2.433.155
1922	812.133	63.084	875.217	1.419.107	2.294.324

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298,333; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

*Para cinsi: Sterlin (GBP)

Grafik 1'de Kıbrıs dış ticaretinin dağılımı yüzdeler olarak yer almaktadır. Kıbrıs ticaretindeki yükselişte ithalatın payı incelenen dönem boyunca ihracattan fazladır. İhracat 3 kat yükselmesine rağmen, ithalatın gerisinde kaldı. İhracatta Kıbrıs yerel ürünleri, başlıca ticari ürünlerdir. Söz konusu dönemde ithal ürünlerin yeniden ihracı ise, dış ticarete çok az bir pay aldı. Kıbrıs dış ticareti, 1878 rakamları 1922 ile karşılaştırıldığında; 44 yılın sonunda ithalat artışı 8 kata kadar yükselirken, ihracat 5,5 kat artış gösterdi. İhracatın en fazla yükseliş gösterdiği yıl 1920'dir. Ticaret yapılan ülke sayısı da İngiliz yayılcı politikalarının sonucu olarak arttı (Great Britain Colonial Office, 1888-1922). İngiliz emperyalizminin, yayılcı politikası sonucunda, ticaret yapılan ülke sayısının artışı ile Kıbrıs dış ticareti gelişti.

Grafik 1. Kıbrıs Dış Ticaretinin Genel Dağılımı (1878-1922)

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 298,333; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

3.1. Kıbrıs Dış Ticareti Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs dış ticaretinde İngiliz idaresinin ilk döneminde ithalat, ihracat ve yeniden ihraç yapılan ülkeler başlıca ülkeler Türkiye, Mısır ve Avusturya'dır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880). On yıl sonra 1888/1889 döneminde, Türkiye, Mısır ve İngiltere Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sıradadır (Great Britain Colonial Office, 1889). 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında ticaretteki ülke dağılımında ciddi bir değişim görülmedi.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 5 Kasım 1914'te, Kıbrıs'ı tek taraflı olarak ilhak eden İngiltere, dış ticaretle ilgili çeşitli kararlar aldı. Osmanlı Devleti ile olan dış ticaret savaş nedeniyle yasaklandı (The Cyprus Gazette, 1915b, 8 February). İngiliz sömürgeleri, Mısır, Kıbrıs, Amerika veya diğer müttefiklerin işgali altındaki tüm topraklar dışında kalan Osmanlı Devleti'ne ait bölgeler de düşman olarak ilan edildi (The Cyprus Gazette, 1914b, 3 December). İtilaf Devletleri ve İngiltere'nin savaş halinde olduğu ülkelerle ithalat ve ihracat yapılması yasaklandı. Osmanlı Devleti, Almanya, Avusturya Macaristan ile olan ticari ilişkiler, 4 Ağustos 1914 tarihli Konsey Kararnamesi ile; Bulgaristan ise 16 Ekim 1915 tarihinde alınan kararla ticari yasaklı ülkeler arasına alındı. Söz konusu ülkelere ait gemilerin Kıbrıs limanlarına giriş ve çıkışları da yasaklandı. İngiltere kendi tebaası ve tüm hakim olduğu topraklarda, Almanya ile her türlü ticari ilişkiyi yasakladı. Almanya'ya yardım ve yataklık yapılmaması konusunda ayrıca uyarılar yapıldı (The Cyprus Gazette, 1915f: 12 November). Düşmanla ticaret yasağına uymayan kişi ve kuruluşlara hapis ve para cezası verileceği tüccarlara ilan edildi (The Cyprus Gazette, 1915a, 15 January). 8 Şubat 1915 tarihinde, resmi gazetede yayınlanan bildiri ile ithalat ve ihracatta bazı kısıtlamalar

yayınlandı. İngiliz hakimiyetinde bulunan tüm topraklarda, düşman ülkelerle direkt ve dolaylı olarak ticaret yasaklandı. Düşman olarak değerlendirilecek kişi ve kuruluşlar; hangi milliyetten olursa olsun, düşman ülkede ikamet eden ya da iş yapan tüm kişi ve kuruluşları kapsamaktadır. Düşman ülkede ikamet etmeyen veya iş yapmayan kişi ve kuruluşlar bu kapsam dışındadır. Uygulamada ticarete Menşe Şahadetnamesi ve Nihai Varış Beyannamesi ile bu durumun gümrüğe ibraz edilmesi gerekmektedir. Rusya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz hariç Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz'de herhangi bir yer ile Kıbrıs arasında ithalat ve ihracat yapılması yasaklandı. Ancak gıda maddeleri, kereste ürünleri odun hamuru, demir cevheri, granit, buz, katran, kalsiyum karbür ve Norveç, İsviçre, Danimarka, Hollanda, İsviçre, İtalya dışındaki yerlerden yapılan ithalatlarda ve değeri 25 Sterlini aşmayan bireysel gönderilerde, Menşe Şahadetnamesi istenmeyecekti. İhracatta da Avustralya, Belçika, Fransa, İspanya, Portekiz dışındaki Avrupa, Akdeniz ve Karadeniz ile ticaret yasaklandı. (The Cyprus Gazette, 1915b, 8 February).

İngiltere ve İtilaf Devletleri, 1 Mart 1915 itibariyle hiçbir limandan Almanya'ya giriş çıkış yapılmaması kararı aldı (The Cyprus Gazette, 1915d, 19 April). İngiltere tarafından işgal edilen bölgelerde de düşmanla ticaret yasaklarının aynı şekilde uygulanması kararı alındı (The Cyprus Gazette, 1915c, 31 March). Düşman ülkelere ait firmaların 27 Ekim 1915 itibariyle; Çin, Siyam, Fas ve İran üzerinden ithalat ve ihracat yapması yasaklandı (The Cyprus Gazette, 1915e, 27 October). İngiltere, Osmanlı Devleti ile savaşı gerekçe göstererek 1882'den itibaren işgali altında bulunan Mısır'ı, 18 Aralık 1914'te himayesi altına aldığını ilan etti (Sonbol, 1998: Ek-3). Bu kararların alınmasının ardından, Kıbrıs dış ticaretinde ilk üç sırada Mısır, İngiltere ve İngiliz kolonileri yer almaya başladı (Great Britain Colonial Office, 1915-16). İngiltere'nin 1914 yılında ilhak kararı alarak kolonisi haline getirdiği Mısır'da, Kıbrıs ihracatındaki yükselişini sürdürdü. Hatta Kıbrıs ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülkeler arasında, bu dönemde zirvede Mısır bulunuyordu.

Dünya deniz ticaretinde, Mısır'ın önemli bir mevki konumuna gelmesi ve İngiltere'nin ilgisi, dünya deniz ticareti ve deniz yollarının değişimindeki dönüm noktalarından biri olan ve Mısır'da bulunan Süveyş Kanalı'nın açılmasıdır. Bu geçiş sayesinde, Akdeniz ve Kızıldeniz birleştirildi. Atlas Okyanusu-Süveyş Kanalı-Kızıldeniz üzerinden Hint Okyanusu'na uzanan yeni deniz yolu güzergahı, daha önce Afrika Kıtası'nın güneyinden dolaşan güzergahtan 4 bin mil daha kısadır. Süveyş Kanalı'nın açılışının ardından, bu deniz yolunu kullanan gemilerin %75'i İngiliz gemilerinden oluşuyordu. Bu gelişme Mısır, Akdeniz ve Uzak Doğu'ya yapılan deniz ticaretini canlandırdı (Akalin, 2011: 192-193, 211). Mısır'da 1882'de çıkan askeri isyan ve bu olayın çözümü için toplanan uluslararası kongre çözümsüzlükle sonuçlandı. İsyanın bastırılması için Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında, Mısır'a askeri operasyon yapılması konusunda askeri bir sözleşme yapıldı. İsyanı bastıran İngiliz birliklerinin varlığı, başlangıçta geçici olarak nitelendirilmesine rağmen daha sonra kalıcı bir işgale dönüştü. Mısır'da rehberlik ve tavsiye ile başlayan İngiliz varlığı, 1884 yılı sonrasında askeri, idari, mali otoritesini arttırmasıyla, zorunlu tavsiye veren konuma gelmişti (Özçelik ve Öztürk, 2011: 480-484). Kıbrıs ve Mısır, I. Dünya Savaşı'nda İngiltere tarafından ilhak edilerek aynı kaderi paylaştı.

İngiltere 1915 Ocak ayında, Yunanistan'ın kendi tarafında savaşa girmesi karşılığında Kıbrıs'ı vermeyi teklif etti. Fransa ve Rusya ile birlikte teklif genişletildi. İzmir ve çevresi de

Yunanistan'a teklif edildi. Yunanistan ise Kck Asya ile yetinmeyerek, daha fazla toprak talebinde bulundu. Müzakereler bu nedenle sonuçsuz kaldı (Gürel, 1984: 70-75). Savaş sonrası 1919 yılı başlarından itibaren başlayan Paris Barış Konferansı görüşmeleri sırasında, Yunanistan ile İngiltere arasında Kıbrıs müzakereleri yeniden başladı. Malta'da bulunan İngiliz hava kuvvetleri ve donanması, İngiltere'nin Süveys Kanalı ve Doğu ticaret yolu için önemli bir s olarak kullanılıyordu. Mısır ilhak kararı sonrası İngiliz idaresine geçti. Mısır ve Malta ticareti korumak için yeterli görüşü, İngiliz raporlarında yer almaya başladı. Ticari olarak Kıbrıs tek başına düşük bir kapasiteye sahipti. Limanlar başta olmak üzere alt yapı çalışmaları yapıldığı takdirde umut vaat edebilirdi. Buna rağmen daha gcl bir devletin eline geçmesi halinde, Süveys Kanalı ve İngiltere'nin doğu deniz ticareti hakimiyeti tehlikeye girecekti. İngiltere bu nedenle Kıbrıs'ı, Yunanistan gibi donanması zayıf bir devlete vermeyi kendi menfaatlerine daha uygun görüyordu. Söz konusu görüşler Lord Curzon'un raporunda yer almaktadır (Satan, 2016: 63-68). Yunanistan ise Kıbrıs, Oniki Adalar, Meis, İmroz, Bozcaada, Trakya, Ege ve Anadolu'da daha fazla toprak istemektedir. Paris Barış Konferansı görüşmelerinin ardından Yunanistan, İzmir ve çevresindeki işgallerine 15 Mayıs 1919'da başladı (Gürel, 1984: 86-94). İngiltere'nin Yunanistan'a verdiği destek, Anadolu işgalleri, işgal orduları için gerekli malzemelerin Kıbrıs'tan sağlanması, dış ticarete Yunanistan'ın payını arttırdı. Sonuç olarak İngiltere, sömürgeleri ve mttetikleri Kıbrıs dış ticaretine hakim oldu.

Kıbrıs'ta düşman ülkelerle ilgili kısıtlama ve yasakların dışında, ihracat ve ithalat yasakları ve kısıtlamaları, yabancı para ihracatı yasağı, yabancı gazete yasağı, savaş kaçakçılığı vb. yasal düzenlemeler de yapıldı (The Cyprus Gazette, 1918, 4 February). Ticaret yapılmasına izin verilen ya da ticari izinleri iptal edilen kuruluşlar ve faaliyet gösterdikleri ülkelerde bulunan şubeleri de resmi olarak ilan edildi. 1917'de ticaret yapma izni verilen şirketlerin şubelerinin bulunduğu başlıca lkeler: Arjantin, Uruguay, Brezilya, şili, Colombiya, Ekvator, Hollanda, Norveç, Peru İspanya ve İsviçre'dir (The Cyprus Gazette, 1917, 26 May). Söz konusu kısıtlamalar ve izinler 1915-1922 yılları arasında yapılan çeşitli yasal düzenlemelerle, dönemin şartlarına göre devam etti. Ticaret yapılan ülkeler tarafsız ülkeler ve mttetiklerdir (Great Britain Colonial Office, 1915-1922). 1921 yılında savaşın ardından yapılmaya başlanan barış antlaşmaları sonrasında, yeni vergiler, gmrk tarifeleri de yürürlüğe girmeye başladı (Great Britain Colonial Office, 1921: 78-8; Great Britain Colonial Office, 1922: 84-86). Kıbrıs'ta 1922 yılına gelindiğinde Mısır, İngiltere ve Yunanistan dış ticaretteki ilk üç sırayı aldı (Great Britain Colonial Office, 1922).

Türkiye ile savaşın etkisiyle kesilen ticaret, ilk olarak 1919-1920 döneminde yeniden başladı (Great Britain Colonial Office, 1919-20). Yabancı ülkelerin ticaretteki payı, savaşın başlangıcından itibaren düşüş gösterdi. Bunun nedeni düşman ülkelerle olan ticari yasaklardır. Yabancı ülkelerin yapmış oldukları ticaret; savaşın ilk yıllarında yarıya inerken, düşüş sonraki yıllarda da devam etti. İngiliz kolonileri ile yapılan ticarete ise, savaş öncesi ticari verilere bakıldığında çok ciddi bir artış gerçekleşti. Savaş öncesinde, dış ticaret içindeki payı neredeyse yok denilecek kadar az olan kolonilerle yapılan ticaret, I. Dünya Savaşı'nda Kıbrıs dış ticaretinde ilk sıralarda yer alarak, en fazla ticaret yapılan bölgeler oldu. Kolonilerdeki bu artışın nedeni, resmi istatistiklerde Mısır'ın da 1917 yılında kolonileri arasına eklenmesidir. Mısır çıkarıldığı zaman, diğer kolonilerin dış ticaretteki payı çok düşüktür. Dış ticarete, savaş döneminde ve sonrasında payını arttıran diğer

ülkeler arasında İtalya, Fransa ve Yunanistan bulunmaktadır (Great Britain Colonial Office, 1915-1922). İngiltere'nin 1878'de ithalattaki payı %3 iken 1922'de %30'a yükseldi; ihracattaki payı 1878'de %14 iken, 1922'de %18,3 oldu (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878; Great Britain Colonial Office, 1922).

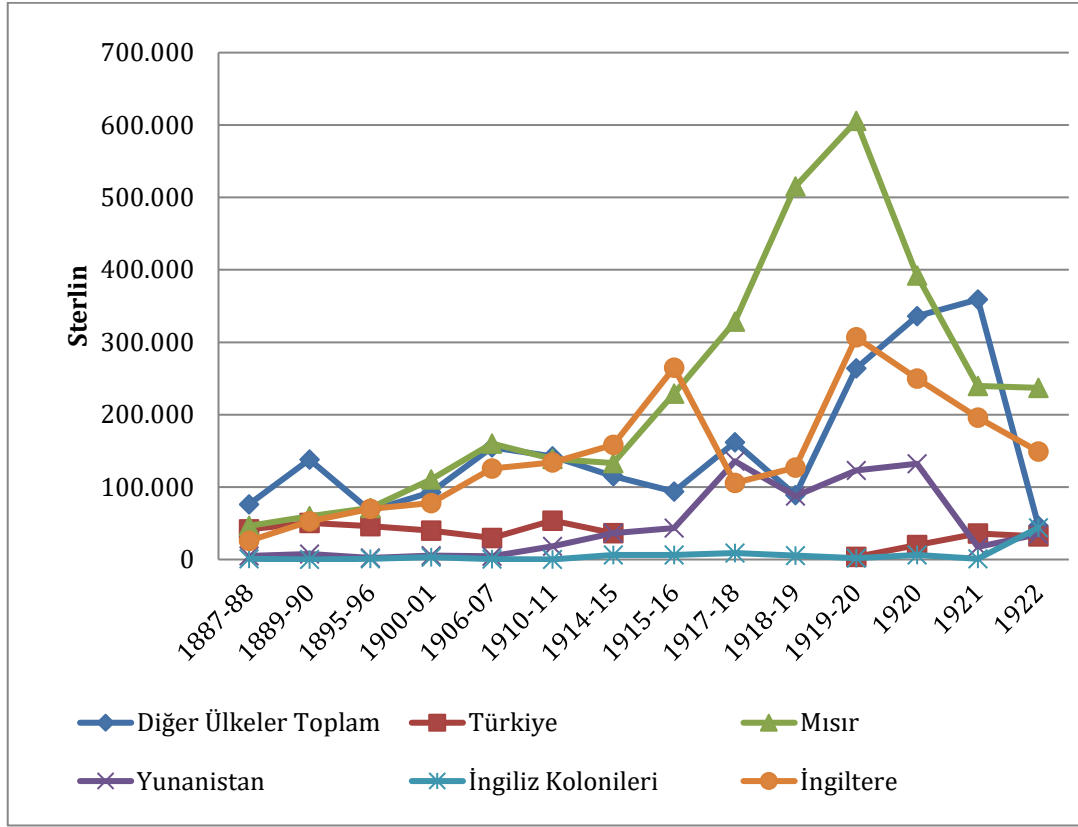
Çalışmanın bundan sonraki bölümünde; ihracat, ithalat ve yeniden ihraç ürünlerinin ülke dağılımları ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Grafik 2, Grafik 3 ve Grafik 4'te ülke dağılımları şu şekilde sınıflandırıldı: İngiltere, İngiliz kolonileri, Türkiye, Mısır, Yunanistan ve diğer ülkeler. Bu gruplandırma, 1878-1922 dönemine ait, 44 yıllık süreçte Kıbrıs dış ticaretinde ağırlıklı olarak yer almalarıdır.

3.1.1. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatının Ülke Dağılımı (1887-1922)

İngiliz idaresinde Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatı düzenli olarak yükseldi. Bu yükselişte, ihracat yapılan ülke sayısının artışı da etkili oldu. Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatının yapıldığı ülke sayısı İngiliz kolonileri başlığı dahil; 1887-1888'de 12 iken, 1889-1890'de 18'e, 1922'de dahil 24'e yükseldi. 1889-1890 döneminde başlıca ülkeler Mısır, Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Avusturya, Yunanistan, Romanya olurken; daha düşük hacimde ticarete yer alan ülkeler Rusya, İspanya, Amerika, İngiliz kolonileri, İspanya, İsviçre, İsveç, Hollanda, Belçika, Brezilya'dır.

I. Dünya Savaşı'nın başlangıcından, Lozan Barış Antlaşması'na kadar olan 1915-1922 döneminde İngiltere, Mısır, Fransa, Yunanistan, İtalya müttefik devletler olarak, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ağırlıklı olarak yer aldı. Bunların dışında diğer ülkelerle yapılan ticaret çok düşük olmasına rağmen, Kıbrıs'ın uluslararası deniz ticareti geçiş güzergahı üzerinde olduğunu göstermektedir. Siyasi gelişmeler deniz ticareti yollarını da etkiledi. Kıbrıs ürünlerinin ihracatı 1887-1922 yıllarına ait ülke dağılımı Grafik 2'de yer almaktadır. İhracat rakamları 1887 ile karşılaştırıldığında; 20. yüzyıl başlarında 2 kat artarken, 1915'te 3 kat, 1918-1919'de 4 kat, 1920'de 6 kattan fazla artış gösterdi. İngiltere, Kıbrıs ürünlerinin ihracatında payını düzenli olarak arttırdı. İngiltere'nin Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payının en fazla arttığı 1919-1922 döneminde meydana gelen yükseliş, 1887-1888 yılına oranla 10-12 kat oldu.

İngiliz idaresindeki Kıbrıs yerel ürünlerinin ihracatında, 1887-1914 yılları arasında Türkiye'nin payı hafif düşüş ya da yükselişlerle yatay bir seyir halindeyken, savaş döneminde 1915-1918 yılları arasında tamamen kesildi. Savaş sonrasında başlayan ihracat miktarı ise düşüktür (Great Britain Colonial Office, 1888-1922).

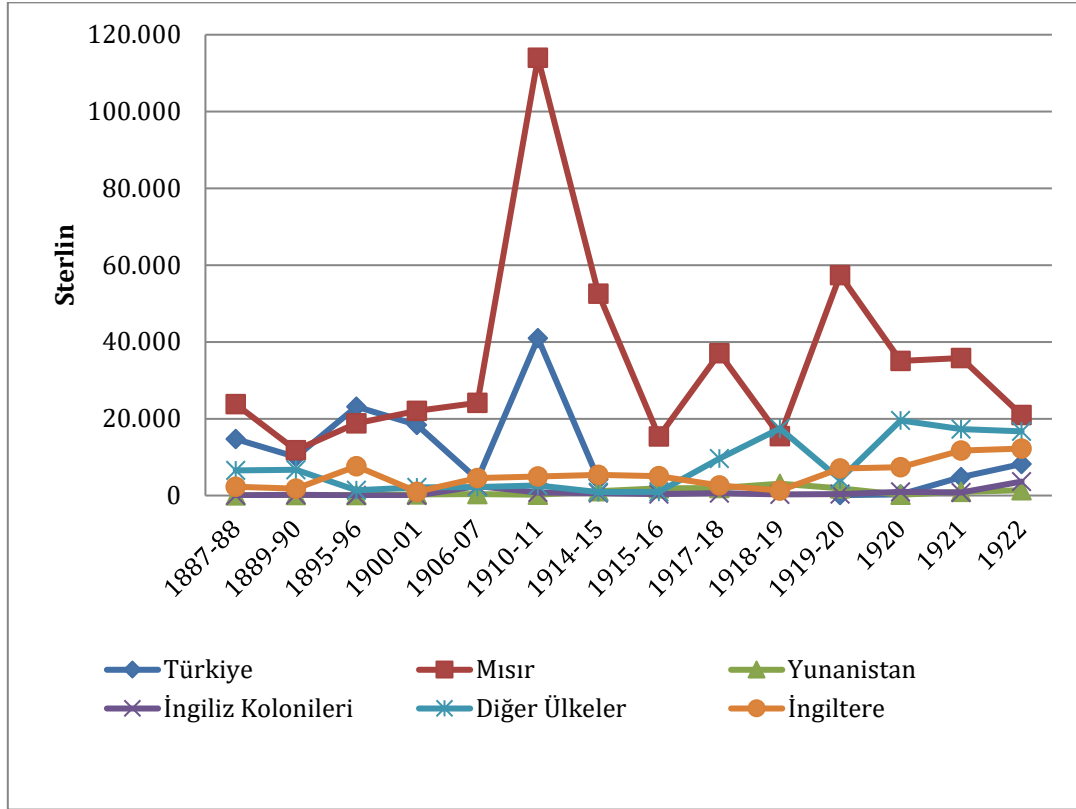
Grafik 2. Kıbrıs Yerel Ürünlerin İhracatı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

3.1.2. Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs limanları ve stratejik konumu nedeniyle, Doğu Akdeniz deniz ticaretinde ve uluslararası ticarete, transit bir Ada olarak kabul edilmektedir. İthalat yapılan ülkelere (başta İngiltere, İngiliz kolonileri ve yabancı devletler olmak üzere) gelen ürünler, yeniden ihraç edilmektedir. Yeniden ihraç genel olarak, toplam ithalat ve ihracatın çok gerisinde bir seyir takip etmektedir. 1887-1888 döneminde yeniden ihraç 47.443 Sterlindir. Mısır'ın payı %50'si (23.790 Sterlin), Türkiye %31 (14.733 Sterlin) olup, iki ülkenin toplamı %81.1'dir. Diğer ülkeler ise sırasıyla; Avusturya, İngiltere, Fransa, Yunanistan, Rusya ve Romanya'dır. Grafik 3'te görüleceği üzere; 1887-1915 yılları arasında da yeniden ihraç yapılan ülkeler, ağırlıklı olarak Mısır ve Türkiye'dir. 20. yüzyıl başından itibaren Mısır ilk sıradadır. I. Dünya Savaşı'nda Mısır, yabancı ülkeler (çok az paya sahipler) ve İngiltere yeniden ihraçta ağırlıklı olarak yer almaktadır. 1922 yılına gelindiğinde 63.084 Sterlin yeniden ihraç yapıldı. İlk sırayı %33.2 (20.973 Sterlin) ile Mısır, ikinci sırayı %19.3 (12.226 Sterlin) ile İngiltere alırken, bu iki ülke toplam %52,62'lik paya sahiptir. Yeniden ihraçta Mısır lider konumunu sürdürürken, 1887 yılı ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin yerini İngiltere'nin aldığı görülmektedir.

Türkiye'ye 1920-1922'de yeniden ihracatta yer almaya başladı, ancak payı çok düşüktür. İngiliz kolonileri ve Yunanistan da yeniden ihraçta az bir paya sahiptir.

Grafik 3. Kıbrıs İthal Ürünlerinin Yeniden İhracında Ülke Dağılımı (1887-1922)

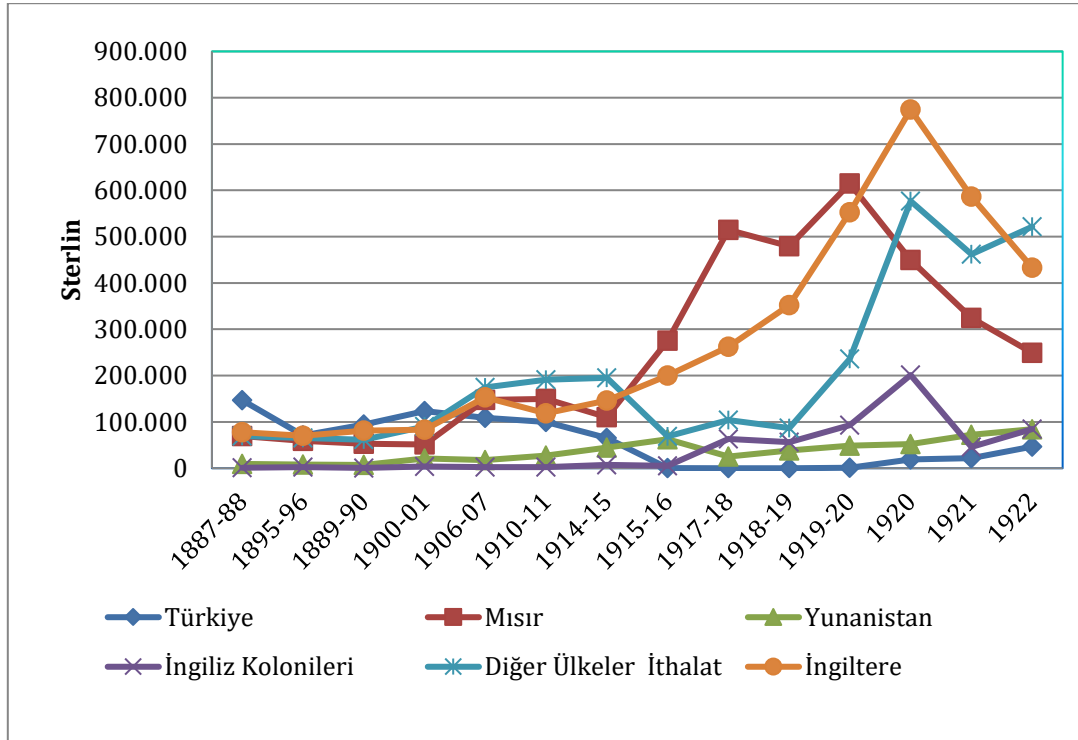
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

3.1.3. Kıbrıs İthalatı ve Ülke Dağılımı (1887-1922)

Kıbrıs dış ticaretinde 1887-1922 yılları arasında, ithalat düzenli olarak artış gösterdi. İngiliz idaresinde ilk yıllardan itibaren, 19. yüzyıl sonuna kadar ithalat yapılan ülke sayısı 14'tür. 20. yüzyılın başlarından itibaren bu sayı 20'yi geçerken, 1922 yılına geldiğinde 34 ülkeden ithalat yapılmaktadır. Ülke sayısındaki artış, ithalatta da artışı beraberinde getirdi. Grafik 4'te görüleceği gibi 1887-1888 yılı ile karşılaştırıldığında meydana gelen artış; 1915-1916'da 4 kat, 1922 rakamları itibariyle 7 kata kadar yükseliş gösterdi. İthalat yapılan ülkelerden İngiltere ve Mısır, özellikle I. Dünya Savaşı döneminde ve savaş sonrasında paylarını arttırdı. Bu ülkeleri yabancı ülkeler ve İngiliz kolonileri izledi. Türkiye ise ithalatta 1887'de ilk sırayı alırken, daha sonraki yıllarda yabancı ülkeler, Yunanistan ve İngiliz kolonilerinin çok gerisinde kaldı. Yunanistan'ın ithalattaki payı az olmasına rağmen, düzenli olarak arttı. Bu artış özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında meydana geldi. Osmanlı Devleti hakimiyetinde Kıbrıs dış ticareti, ağırlıklı olarak kendi toprakları arasında yapıyordu. İngiliz idaresinde geçen 10 yılın ardından 1887-1888'de ithalatta ağırlıklı olarak üç ülke bulunmaktadır. Türkiye 1. sırada, İngiltere 2. sırada ve Mısır 3. sıradadır. İthalat yapılan İngiliz kolonileri sayısı 5'tir. Bunlar: Aden, Seylan, Hindistan, Malta, Hong Kong ve Cebelitarık'tır. Kolonilerden yapılan ithalat sembolik denebilecek kadar (1.189 Sterlin) azdır. Bunların dışında Avusturya, Fransa, Rusya, Yunanistan, Romanya, Amerika,

Belçika ve Çin ithalat yapılan diğer ülkelerdir. İthalat yapılan ülke sayısı İngiliz kolonileri dahil 18'dir (Great Britain Colonial Office, 1888).

Savaşın ilk yıllarında 1915-1916'da ülke sayısı 29'a çıkarken, ithalatta Mısır 1. sırada, İngiltere 2. sırada, Yunanistan 3. sıradadır. Bu ülkeleri İtalya ve Amerika takip etmektedir. 1917-1918 ithalatında ağırlıklı olarak İngiltere ve Mısır, ardından İtalya, Fransa, Yunanistan ve Amerika yer almaktadır. 1918-1919'da sıralama şöyledir: 1. Mısır, 2. İngiltere, 3. Yunanistan, ardından Japonya vd. 1919-1920'de Mısır, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Fransa, Japonya vd.; 1920'de İngiltere, Mısır, İtalya, Fransa, Amerika vd.; 1921'de İngiltere, Mısır, İtalya, Yunanistan, Fransa, Amerika, Çin vd.; 1922'de İngiltere, Habeşistan, Mısır, İtalya, Almanya, Yunanistan, Amerika vd. 1919-1920 ile 1922 arasında 30-34'ten fazla ülkeden ithalat yapıldı. İtalya, Yunanistan, Fransa ve Amerika'nın dış ticaretteki paylarını arttırdıkları dönem, I. Dünya Savaşı sonrasında 1919-1922 döneminde Anadolu'yu işgal ettikleri dönemdir. Kıbrıs ve Türkiye arasındaki dış ticaret kesilmesine rağmen, işgalci devletler Kıbrıs ticaretindeki paylarını arttırdı (Great Britain Colonial Office, 1888-1922).

Grafik 4. Kıbrıs İthalatı ve Ülke Dağılımı

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

Kıbrıs dış ticaretinde 1922 yılına gelindiğinde ithalat ve ihracat yapılan İngiliz kolonileri arasına eklenenler şunlardır: Avustralya, Doğu ve Batı Hindistan, Doğu-Batı-Güney Afrika, Kanada, Falkland, Fiji, Mezopotamya, Yeni Zelanda, Filistin, Sudan vd. Avrupa ülkeleri: Savaş sonrası yeniden ticaret yapılan Bulgaristan ve Almanya; İspanya, İsveç, İsviçre, Danimarka. Asya'ya ticaret yapılan ülkeler: Suriye, Arabistan, İran, Java, Siyam, Japonya, Çin, On İki Adalar, Meis, Türkiye. Afrika kıtası ülkeleri: Etiyopya, Mısır, Fransız ve

İngiliz sömürgeleri. Amerika kıtasında: Amerika Birleşik Devletleri, Arjantin, Brezilya vd. (Great Britain Colonial Office, 1922).

3.2. Kıbrıs Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)

İngiliz ticari raporlarında yer alan bilgilere göre, Osmanlı idaresinin son yılı olan 1877'te, dış ticarete başlıca ticari ürünler; buğday, arpa, pamuk, kök boya, yün, şarap, zeytinyağı, keçiyoynuzu, tütün, ipek, sünger, tuzdan oluşmaktadır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1878: 1364-1367).

Cyprus Blue Book'ta 1895-1920 yılları arasında, Kıbrıs dış ticaret ürünleri 4 ana başlık altında sınıflandırılmaktadır. Bu nedenle 4 kategoriye ayrılan, ticari ürün dağılımları ayrı tablolar hazırlanarak, ayrı başlıklar halinde ele alınacaktır. Bu başlıklar altında yer alan başlıca ticari ürünler ise şöyle sıralanabilir:

1. Canlı hayvanlar, gıda, içecek vb.: At, öküz, koyun, deve, eşek, keçi, katır, kümes hayvanları. Gıda ve içecek ürünleri: Tahıllar, meyveler, sebzeler, baharatlar, alkollü ve alkolsüz içecekler (şarap vd.).

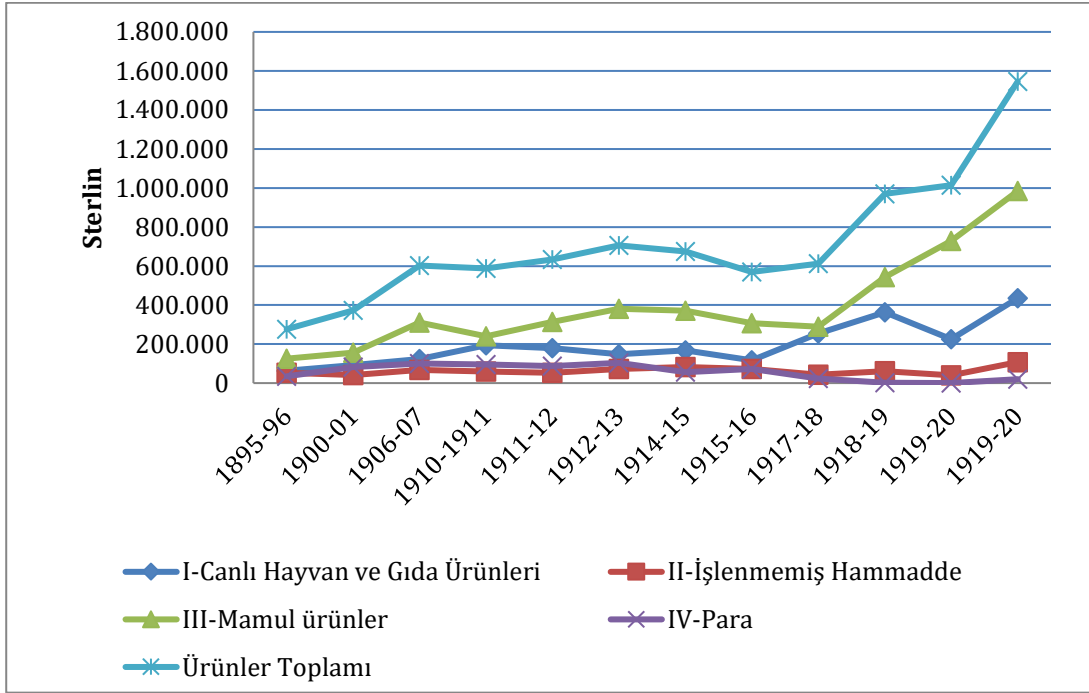
2. Hammaddeler: Gümüş, demir, bakır, kalay, kömür, kireç, deri, kereste ve odun, petrol vb. Ayrıca tütün ve tütün ürünleri. Tekstil ürünleri hammaddeleri ipek, pamuk ve yün vd.

3. Mamul Ürünler: Metal olarak işlenmiş demir çelik, bakır, kalay, kurşun, gümüş, ürünleri. İşlenmiş pamuk, ipek ve yün ürünleri. İplik, dokuma ürünleri. Silah ve mühimmat, züccaciye, mobilya, deri eşyalar vd.

4. Nakit Para (Great Britain Colonial Office, 1895-1920).

3.2.1. Kıbrıs'ın İthalatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)

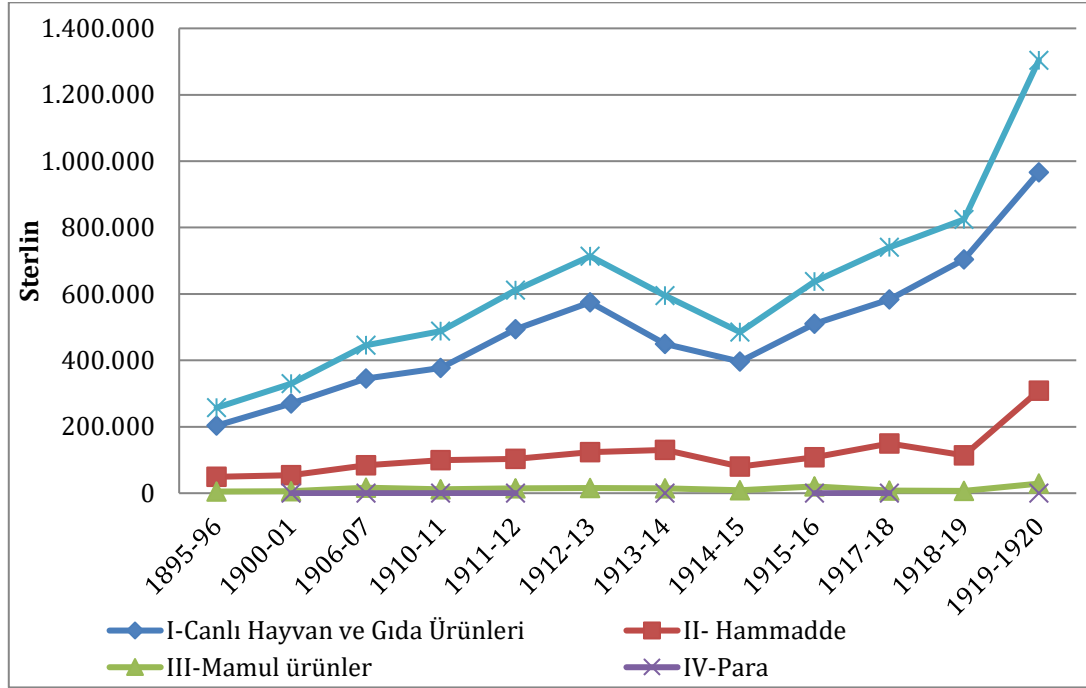
Kıbrıs ithalatında 1895-1920 yılları arasında, mamul ürünler ilk sırayı alırken, ardından canlı hayvan-gıda-içecek grubu ürünleri önemli bir pay sahibi olarak karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra işlenmemiş hammaddeler gelmektedir. Para ise, ithalatta son sırada bulunmaktadır. Mamul ürünlerin Grafik 5'te yer alan bilgiler doğrultusunda dağılımını ve yıllar itibarıyla gelişimini şu şekilde özetlemek mümkündür. Mamul ürünler 20. yy başlarından itibaren, ithalat payını arttırdı, ancak asıl ciddi yükseliş I. Dünya Savaşı'nın son yıllarından başlayarak, 1920 yılında en yüksek seviyesine ulaştı. Canlı hayvan, gıda ve içecek grubunda yer alan ürünler ise; savaşa kadar paralel bir seyir izlerken, savaş döneminde en yüksek seviyeye geldi. Savaşın sona ermesiyle bir düşüş görülmesine rağmen, 1919-1920 yıllarında tekrar artışa geçti. Genel anlamda ithalat ürünlerindeki artış, 1895 yılına göre 1920'de 8 kat yükselmiş bulunuyordu.

Grafik 5. Kıbrıs İthalatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

3.2.2. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ürün Dağılımı (1895-1920)

Kıbrıs yerel ürünleri dağılımı Grafik 6'da yer almaktadır. Kıbrıs ürünleri ihracatında ilk sırada canlı hayvanlar, gıda ve içecek grubu yer almaktadır. I. Dünya Savaşı'na kadar sürekli yükseliş eğiliminde olan ihracat, savaşın ilk yıllarında azalmasına rağmen 1916 itibariyle hızla yükselişine devam etti. Bu gruptaki ürünlerin ihracatı, 1920 yılında 1895 yılına oranla 6 kat artan bir hacme ulaştı. İthalatta 2. sırayı hammadde ürünleri aldı. Mamul ürünler ihracatı hacmi 1919 yılına kadar paralel bir seyir izlerken, 1920 yılından itibaren artış gösterdi.

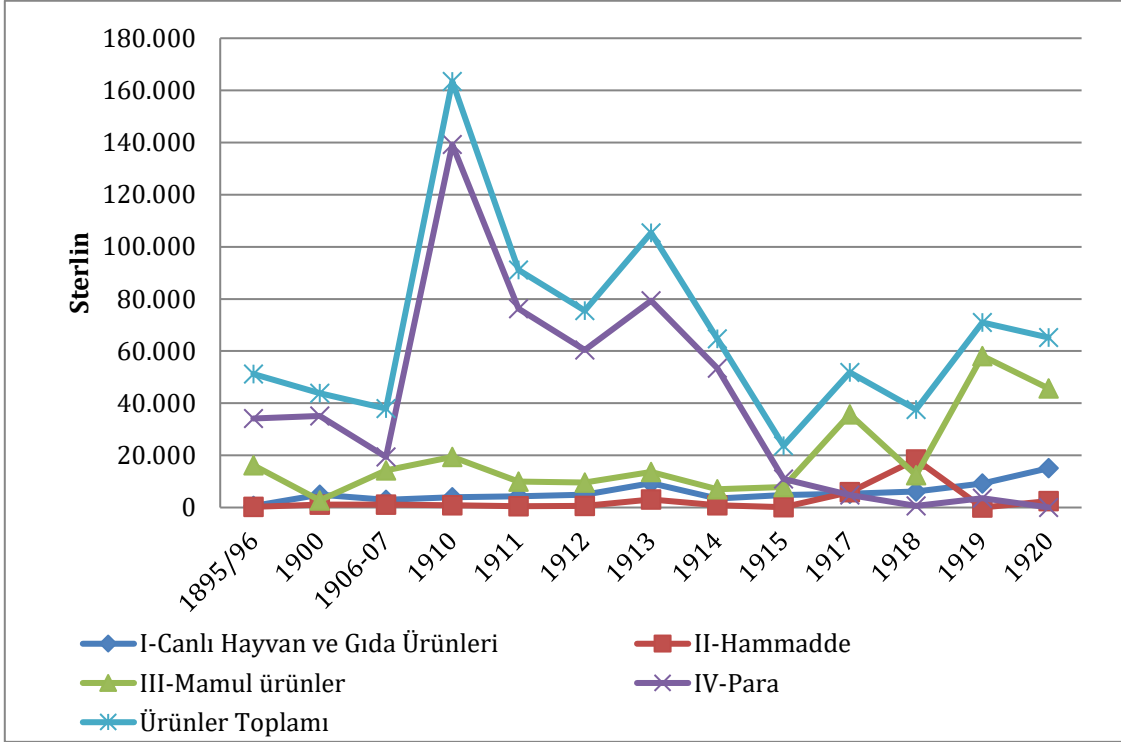

Grafik 6. Kıbrıs Yerel Ürünlerinin İhracatında Ticari Ürün Dağılımı (1895-1920)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

3.2.3. Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri ve Dağılımı (1895-1920)

Kıbrıs'a gelen ithalat ürünlerin yeniden ihracatı, genel dış ticaret içinde çok az bir yere sahiptir. Grafik 7'de yer alan bilgilere göre; I. Dünya Savaşı öncesi para en önemli yeniden ihraç ürünü iken, savaşta bu sona erdi. Mamul ürünlerin yeniden ihracı ise, 1895-1915 yılına kadar paralel bir seyir halinde iken, 1915 yılından itibaren arttı. 1919 yılında en yüksek seviyeye geldi. Hammadde ve canlı hayvan, gıda, içecek grubu ise, yeniden ihracatta en düşük hacimde yer alan ticari ürünler oldu.

Grafik 7. Kıbrıs Yeniden İhraç Ürünleri Dağılımı (1895-1920)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1895-1920.

4. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)

Kıbrıs ekonomisi için, Türkiye önemli bir yere sahiptir. Tablo 2’de Kıbrıs-Türkiye dış ticaret hacmi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Özellikle, İngiliz idaresinin ilk yıllarına bakıldığında zaman, Türkiye ve Mısır olmadan ticaretin durma noktasına geleceği söylenebilir. Türkiye ithalat yapılan ülkeler içinde 1887-1888 yıllarında ilk sırayı alırken, takip eden yıllar itibariyle ithalatta düşüş gerçekleşti. Balkan Savaşları döneminde ilk ciddi düşüş meydana gelirken, I. Dünya Savaşı’nda Türkiye’den yapılan ithalat tamamen kesildi. Savaşın bitmesinden sonra da çok düşük bir ithalat hacmi gerçekleşti. Kıbrıs’tan Türkiye’ye yapılan ihracat, ithalatın yaklaşık yarısı kadar bazı yıllarda daha azdır. Türkiye’ye yapılan Kıbrıs ürünleri ihracatı, 1887-1914 yıllarında hafif inişli çıkışlı bir seyir izlerken, savaşta tamamen kesildi. Savaşın ardından 1919 yılında yeniden başlayan ihracat ise çok azdır. Yerel ürün ihracatında payını düzenli olarak arttıran ve ilk sırada yer alan ülke ise Mısır’dır. Kıbrıs-Mısır arasındaki dış ticaret hacmine ait bilgiler Grafik 9’da yer verilmektedir. Türkiye ile ihracatın durduğu savaş yıllarında, Mısır ticareti yükselişe geçerek en önemli ihracat yapılan ülke konumuna geldi. I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, Kıbrıs’tan ihracat yapılan ülke sayısı arttı. İngiltere’nin savaş döneminde, Kıbrıs dış ticaretini tarihi seyir içinde, en yüksek noktaya taşıyan bir politika izlediği anlaşılmaktadır.

Tablo 2. Kıbrıs- Türkiye Arasındaki Dış Ticaret (1878-1922)*

Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1878	0	0	39.494	89.047	128.541
1879	0	0	46.821	135.436	182.257
1887-1888	41.715	14.733	56.448	146.674	203.122
1889-1890	50.523	10.047	60.570	94.571	155.141
1895-1896	46.009	23.160	69.169	71.031	140.200
1900-1901	39.823	18.387	58.210	123.083	181.293
1906-1907	29.753	4.181	33.934	109.044	142.978
1910-1911	53.807	40.952	94.739	100.107	194.846
1914-1915	36.457	4.218	40.675	65.234	105.909
1915-1918	0	0	0	552	552
1919-1920	3.610	103	3.713	778	4.491
1920	20.036	279	20.315	19.235	39.550
1921	35.947	4.822	40.769	21.472	62.241
1922	31.838	8.205	40.043	46.533	86.576

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

* Para Birimi: Sterlin (GBP)

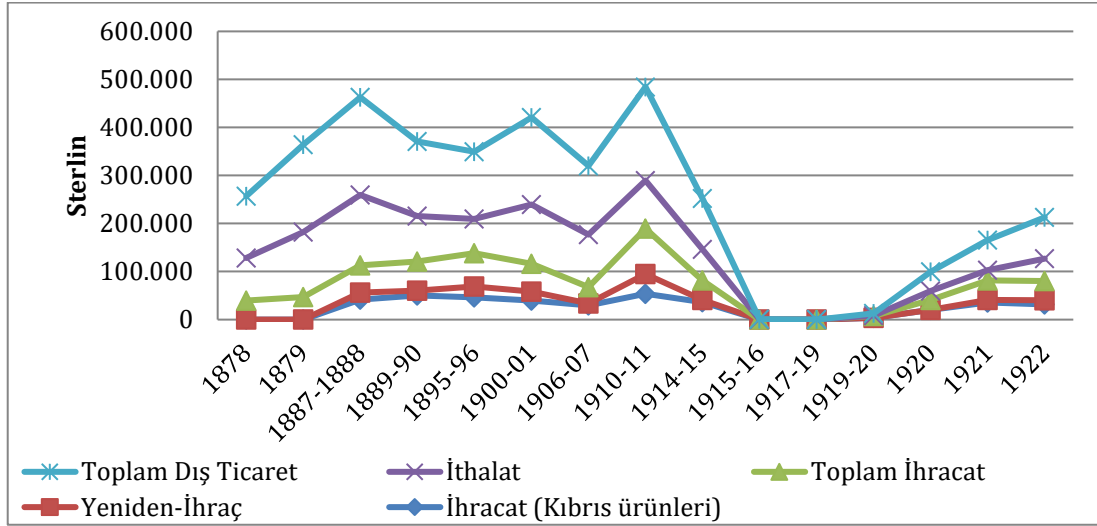
İngiliz idaresinde 1878-1922 yılları arasında, Türkiye'nin Kıbrıs dış ticaretindeki payında ciddi düşüş oldu. Tablo 3'de Kıbrıs dış ticaretinde (ithalat-yerel ürünlerin ihracatı, yeniden ihraç, toplam ihracat, toplam dış ticaret) Türkiye'nin payındaki değişim yüzdelerik oran olarak verilmektedir. İngiltere yayılcı bir ticaret politikası izlemesine rağmen, Türkiye ile olan ticaret hacmi düştü. Dış ticarete 1878 yılında Türkiye'nin payı ihracatta %25, ithalatta %50, toplam dış ticarete %25 iken; 1922 yılındaki payı ihracat toplamında %4.5, ithalatta %3.2, toplam dış ticaretteki payı ise %3.7'e düştü.

Tablo 3. 1878-1922 Döneminde Kıbrıs Dış Ticareti'nde Türkiye'nin Payı (%)

Yıl	İhracat (Kıbrıs Ürünleri)	Yeniden İhraç	Toplam İhracat	İthalat	Toplam Dış Ticaret
1878	-	-	25	50	25
1879	-	-	21	43	34
1887-1888	21,3	31	23,2	39,1	32,8
1889-1890	16,3	32	19,6	31,7	26,5
1895-1896	17,8	45,2	20,3	25,7	22
1906-1907	6,6	11	7	18	13
1910-1911	11	25	14,5	17	15,7
1914-1915	7,5	6,5	7,3	11,4	8,9
1915-1916	0	6	0	0,09	0,04
1917-1918	0	0	0	0	0
1919-20	0,27	0,14	0,26	0,05	0,15
1920	1,7	0,43	1,69	0,92	1,2
1921	4,2	6,7	4,42	1,4	2,5
1922	3,9	13	4,5	3,2	3,7

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

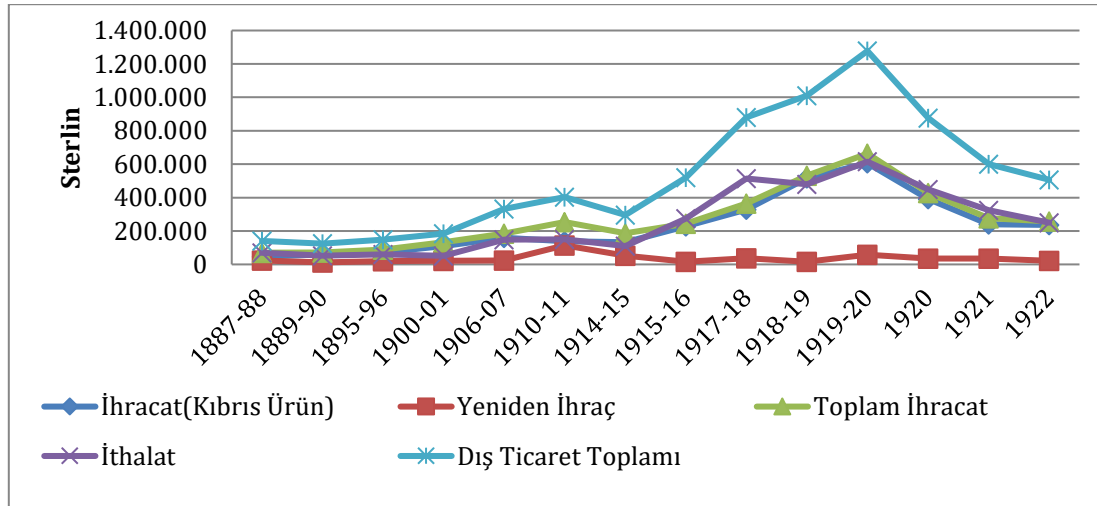
Türkiye'nin I. Dünya Savaşı öncesinde 1910-1911'de Kıbrıs ürünleri ihracatındaki payı %11, yeniden ihracattaki payı %25, toplam ihracattaki payı %14,5, ithalattaki payı %17'ye düştü. 1878 yılı ile karşılaştığında 1910-1911'de Kıbrıs ticaretindeki kayıp ihracatta %33, ithalatta %10, toplam dış ticarete de %10 oldu. Grafik 8 ve Grafik 9'da görüldüğü gibi, Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki payının azaldığı dönemler, Mısır'ın Kıbrıs ticaretindeki payının arttığı dönemler oldu.

Grafik 8. Kıbrıs -Türkiye Dış Ticareti (1878-1922)

Kaynak: British House of Commons Parliamentary Papers, 1878-1880; Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

Kıbrıs ürünlerinin ihracatında ve ithalatında Mısır ilk sıralarda yer almaktadır. Savaş sonrası 1920 sonrasında, Kıbrıs-Mısır arasındaki ticaret hacmi düşüş eğilimine girdi.

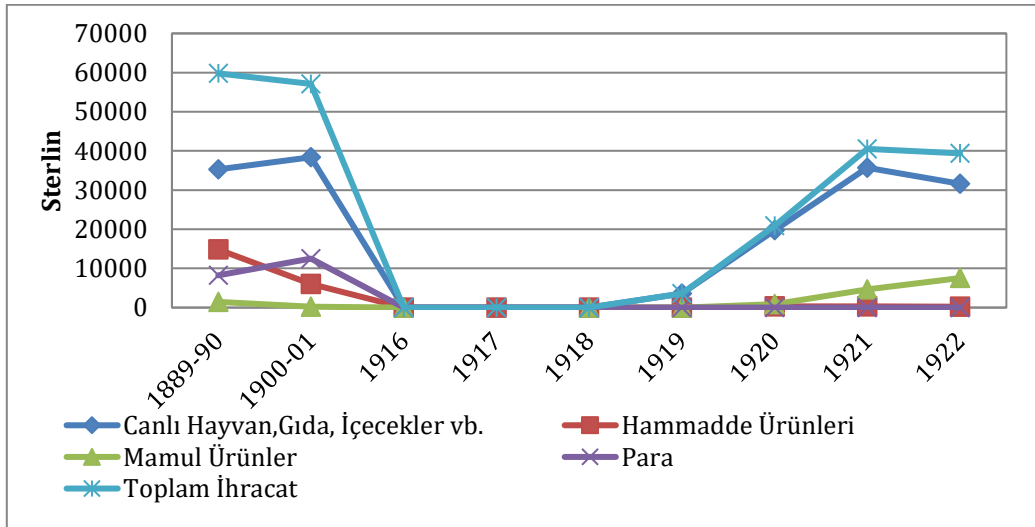
Grafik 9. Kıbrıs-Mısır Dış Ticareti (1887-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1888-1922.

4.1. Kıbrıs-Türkiye Dış Ticaret Ürünleri (1878-1922)

4.1.1. Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri (1878-1922)

Kıbrıs'ta 1878-1879 döneminde başlıca ihracat ürünleri canlı hayvanlar, tahıl ve hububat ürünleri, un, peynir, pamuk, tütün, şarap, meyan kökü, keçi boynuzu, yün, alçı taşı vb. ürünlerden oluşmaktadır (British House of Commons Parliamentary Papers, 1880: 297-350). Kıbrıs ve Türkiye arasında 1889-1890 ve 1922 yılları arasında ithalat ve ihracat ürünleri farklılıklar göstermektedir. İthal ürünlerinin toplam değeri ve çeşitliliği, ihracat ürünlerinden fazladır. İhracat ürünleri dört ana gruba ayrılarak, ihracat içindeki dağılımları Grafik 10'da verilmektedir. Kıbrıs'tan yapılan ihracatta 1889'dan 1922 yılına kadar en önemli ürün grubunu canlı hayvan, gıda ve içecek oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı öncesine kadar hammadde ihracatında düşüş, para ihracatında ise iniş ve çıkışlar oldu. Mamul ürünler ise, ihracatta en az paya sahip grubu oluşturmaktadır. I. Dünya Savaşı sonrasında mamul ürün ihracatında artış söz konusudur. Ancak bu da düşük hacimdedir. Bu bağlamda Kıbrıs'tan Türkiye'ye yapılan ihracatta, yerel ürünlerin (canlı hayvan, gıda ve içecek) ağırlıklı olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Bu grupta öne çıkan başlıca ticari ürünler şunlardır. Canlı hayvanlar: eşek, deve, katır, at. Gıda ürünleri: peynir, fasulye, mısır, yulaf, buğday, arpa, un, portakal, limon, kuru üzüm, soğan, patates, tütün, sigara, alkollü içecekler (şarap vd.). Diğer ihracat ürünleri ise şöyle sıralanmaktadır. Hammaddeler: metal ürünleri, toprak ürünleri, deri, boya taşı, alçı taşı, sünger, saman, sumak, pamuk, pamuk ipliği, ipek böceği kozaları, ham ipek, işlenmiş ipek vd. Mamul ürünler: Çeşitli giysi, yünlü ürünler, iplik, deri ürünleri, kök boya, deri ayakkabıdır (Great Britain Colonial Office, 1890-1922).

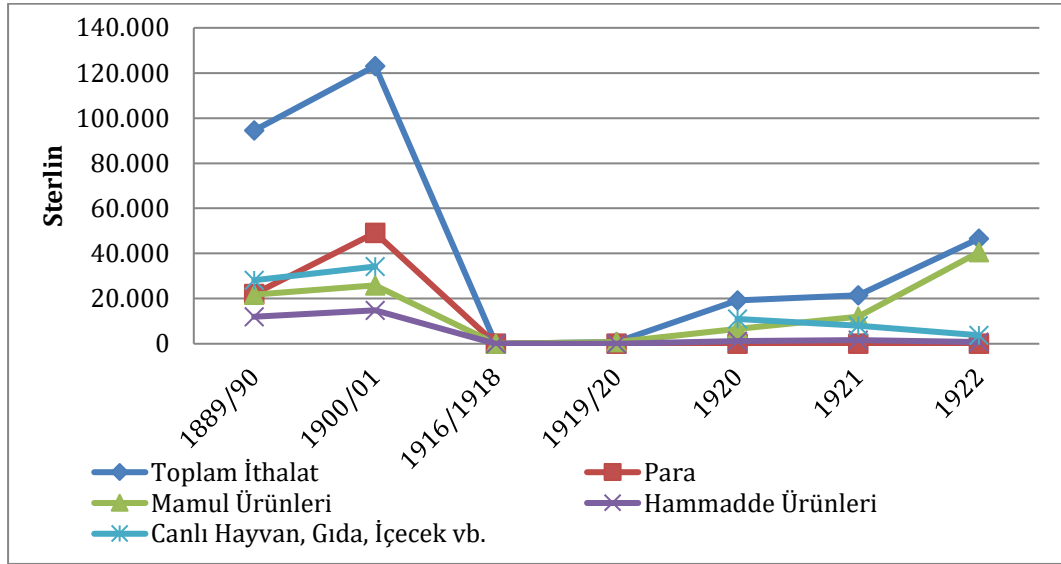
Grafik 10. Kıbrıs-Türkiye İhracat Ürünleri Dağılımı (1889-1922)

Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1890-1922.

4.1.2. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri (1889-1922)

Kıbrıs'ın Türkiye'den yaptığı ticarete, incelenen dönemde ithalat daima ihracattan daha fazladır. İthalat ürünleri çeşit sayısı, 1889-1922 döneminde artış gösterdi. Ürün çeşitliliği, ithalatın artmasına sebep oldu. Grafik 11'e göre; 20. yy başlarına kadar para

ithalatta ilk sırayı alırken, daha sonra düşüşe geçti. I. Dünya Savaşı sonrası tekrar ithalatta para yer almasına rağmen miktarı çok azdır. İngiltere'nin yabancı para ithalatını yasaklaması, bu düşüşün ana nedenidir. Mamul ürünler ithalatı da savaş öncesinde ikinci sırada yer alırken, savaş sonrası hacimce düştü. Hammadde ürünleri ve mamul ürün ithalatı da savaş öncesine oranla oldukça geriledi. Türkiye'nin Kıbrıs ticaretindeki payının azalması, ithalatta yer alan ticari ürünlerin miktarında ve tutarında da düşüşe neden oldu.

Grafik 11. Kıbrıs-Türkiye İthalat Ürünleri Dağılımı (1889-1922)
Kaynak: Great Britain Colonial Office, 1890-1922.

5. Sonuç

Kıbrıs'ın 1878'de İngiliz idaresine geçmesi, genel anlamda dış ticareti olumlu yönde etkiledi. 1878-1920 döneminde, on yıllık dönemler itibariyle, bir önceki dönemle karşılaştırılabilir olarak toplam dış ticaretteki artış rakamları yüzdelik olarak şu şekilde gerçekleşti: 1878'e göre 1887-1888'de %84; 1900-1901'de %17, 1910-1911'de %66, 1920'de %164 oranında dış ticaret arttı.

1887-1888 yılında Kıbrıs ticareti tamamen Türkiye ve Mısır'a bağımlı durumdaydı. Buna rağmen İngiltere'nin ticaretteki payı hızla arttı. Kıbrıs ticaretindeki en çarpıcı gelişmeler ise, I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile görüldü. İngiltere düşman ülkelerle ticaret yapılmasını yasaklayan yasal düzenlemeler yaptı. Türkiye, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan ile yapılan ticaret tamamen durduruldu. İngiliz idaresine geçen Mısır ve İngiltere başta olmak üzere; Fransa, İtalya, Amerika gibi ülkeler Kıbrıs ticaretinde daha fazla yer almaya başladı.

I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ticaret yapılan ülke sayısı, İngiltere'nin emperyalist politikaları ile hızla arttı. Savaş döneminde ve sonrasında İngiltere müttefikleriyle, tarafsız ülkelerle olan ticareti arttıran kararlar alarak, dış ticaret politikalarını bu doğrultuda uyguladı. Ticaret özellikle, İngiliz kolonileri ile Amerika'dan Çin'e, Avrupa'dan Afrika'ya küçük büyük pek çok ülkeye yayılarak, uluslararası bir kimlik

kazanmaya başladı. Bazı ülkelere ait ticari rakamlar çok düşük olmasına rağmen, dünya deniz ticaretinde özellikle, Akdeniz ve Doğu ticaretinde transit bir liman olarak görülen Kıbrıs'a ilginin arttığını göstermektedir. Savaşa rağmen İngiliz yönetimi, dış ticaretin gelişmesini sağladı.

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve Osmanlı Devleti'nin yenilgisi sonrasında, 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı. Anadolu 1919-1922 yılları arasında İtilaf Devletleri tarafından işgal edildi. Milli Mücadele döneminde İtilaf devletleri; Yunanistan, İtalya, Fransa, Amerika, İngiltere, Kıbrıs dış ticaretinde ağırlıklı olarak yer almışlardır. İngiltere ve artık sömürgelerinden olan Mısır da Kıbrıs ticaretinde ilk sıralarda yer aldı. İngiltere ve müttefikleri (Fransa, Amerika, İtalya) Yunanistan'ın büyümesinde sakınca görmüyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs'ta, Anadolu'da, Ege ve Trakya bölgelerinde toprak sahibi olma arzusunu, kendi menfaatlerine uygun bulmaları sonucunda dış ticarete Yunanistan'ın payı arttı. Doğu Akdeniz'de güç hakimiyeti savaşında, güçlü rakiplerinin etkili olmasını istemeyen İngiltere, Mısır'ı ilhaki sonrasında, Süveyş Kanalı, Uzak Doğu, Afrika ticareti için gerekli askeri ve ticari bir üsse sahip oldu. 1878-1922 döneminde İngiltere'nin dünya deniz ticaretindeki hakimiyetini sürdürmesinde, Kıbrıs Adası askeri ve ticari bir üs olarak kullanıldı. Dış ticarete yaşanan 1914-1922 dönemindeki gelişmenin en önemli nedenlerinden birisi de, Kıbrıs'ın askeri ve ticari olarak stratejik öneminin artmasıdır.

Çalışmamızda yer alan bilgiler doğrultusunda; Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi sonrasında, 1878 itibariyle Kıbrıs ticaretine hakim roldeki Türkiye'nin ihracattaki payı %25 iken, 1922 yılında toplam ihracattaki payı %4,5; ithalatta 1878'de %50 iken, 1922'de %3,2; toplam dış ticaretteki payı %25'ten, %3,7'ye düştüğü tespit edildi. İngiltere 1878'de ithalatta %14 olan payını 1922'de %30'a, 1878'de %3 olan ihracattaki payını %18,3'e çıkardı. Kıbrıs dış ticareti 1878-1922 döneminin sona ermesiyle, 44 yılın sonunda ithalat yaklaşık 8 kat, ihracat 5,5 kat, toplam dış ticaret 6,8 kat arttı. İngiltere kendi idaresinde, Kıbrıs-İngiltere arasındaki ticareti geliştirerek, Kıbrıs dış ticaretinde payını arttırırken; Türkiye ile yapılan ticaretin, Kıbrıs dış ticaretindeki payı sürekli azaldı. Kıbrıs'ın idaresini kaybeden Osmanlı Devleti, İngiliz idaresine geçişin ardından 44 yıllık sürecin sonunda Kıbrıs dış ticaretindeki hakim rolünü de kaybetmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Etik kurul izni ve/veya yasal/özel izin alınmasına gerek olmayan bu çalışmada araştırma ve yayın etiğine uyulmuştur.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

- 1.Yazar, makalenin tamamına %70 oranda katkı sağlamış olduğunu beyan eder.
2. Yazar, makalenin tamamına %30 oranda katkı sağlamış olduğunu beyan eder.

Araştırmacıların Çıkar Çatışması

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Akalın, D. (2011). *Süveys Kanalı (Açılışı ve Osmanlı Devleti'ne etkisi 1854-1882)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Armaoğlu, F. (1999). *19. Yüzyıl siyasi tarihi (1789-1914)* (2.bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1878). *Reports from Her Majesty's Consuls on the Manufactures, Commerce, & c., of Their Consular Districts Part IV (Trade Reports, C.2088, Commercial. No. 18)* London: Her Majesty's Stationery Office.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1880). *Cyprus No. 2*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- British House of Commons Parliamentary Papers. (1888). *Cyprus (C.5251)*. London: Her Majesty's Stationery Office.
- Çelik, C. (2012). *İngiliz yönetiminde Kıbrıs'ın idari ve sosyal durumu (1878-1914)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Çevikel, N. (1999). *XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıs'ın siyasi, idari, toplumsal ve ekonomik şartları* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çoruh, H. (2008). *II. Mahmud döneminde Kıbrıs'ın idari, iktisadi ve ictimai yapısı (1808-1839)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Dinç, G. (2010). *Osmanlı yönetiminde Kıbrıs (1800-1839)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı imparatorluğu'nun iktisadi şartları hakkında bir tetkik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- The Cyprus Gazette*. (1914a, 5 November). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1136.
- The Cyprus Gazette*. (1914b, 3 December). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No. 1142.
- The Cyprus Gazette*. (1915a, 15 January). Trading with enemy. *The Cyprus Gazette*. No.1148
- The Cyprus Gazette*. (1915b, 8 February). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1153.
- The Cyprus Gazette*. (1915c, 31 March). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1162.
- The Cyprus Gazette*. (1915d, 19 April). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1164.
- The Cyprus Gazette*. (1915e, 27 October). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1197.
- The Cyprus Gazette*. (1915f, 12 November). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1200.
- The Cyprus Gazette*. (1917, 26 May). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1283.
- The Cyprus Gazette*. (1918, 4 February). Extraordinary. *The Cyprus Gazette*. No.1317.
- Great Britain. Colonial Office. (1888). *Cyprus Blue Book for the year 1887-1888*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1890). *Cyprus Blue Book for the year 1889-1890*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1896). *Cyprus Blue Book for the year 1895-1896*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1901). *Cyprus Blue Book for the year 1900-1901*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1907). *Cyprus Blue Book for the year 1906-1907*. Nicosia: Government Printing Office.

- Great Britain. Colonial Office. (1911). *Cyprus Blue Book for the year 1910-1911*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1915). *Cyprus Blue Book for the year 1914-1915*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1916). *Cyprus Blue Book for the year 1915-1916*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1918). *Cyprus Blue Book for the year 1917-1918*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1919). *Cyprus Blue Book for the year 1918-1919*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1920). *Cyprus Blue Book for the year 1919-20*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1921). *Cyprus Blue Book for the year. 1920*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1922)). *Cyprus Blue Book for the year 1921*. Nicosia: Government Printing Office.
- Great Britain. Colonial Office. (1923). *Cyprus Blue Book for the year 1922*. Nicosia: Government Printing Office.
- Gazioğlu, A.C. (1994). *Kıbrıs Türk tarihi, Türk dönemi 1570–1878*. Lefkoşa: Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi.
- Güran, T. (2014). *İktisat tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Güran, T. (2017). *Resmi istatistiklere göre Osmanlı toplum ve ekonomisi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Gürel, Ş.S. (1984). *Kıbrıs tarihi (1878-1960) kolonyalizm, ulusçuluk ve uluslararası politika (Cilt: 1)*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Hill, G. (2016). *Kıbrıs tarihi Osmanlı ve İngiliz idaresi dönemi 1571-1948*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hook, G.R. (2009). *Britons in Cyprus, 1878-1914* (Unpublished doctoral thesis). The University of Texas.
- Hook, G.R. (2020). *Proctorate Cyprus British Imperial power before WWI*. NewYork: Bloomsbury Academic.
- Kütükoğlu, M.S. (1974). *Osmanlı-İngiliz iktisadi münasebetleri (1580-1838)*. Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Luke, H. (1989). *Cyprus under the Turks (1571-1878)*. London: Clarendon Press.
- Meyer, A.J. (1962). *The economy of Cyprus*. Cambridge: Harvard University Press.
- Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)*. (2000). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Özçelik, F. ve Öztürk, M. (2021). İngiltere'nin Mısır'ı işgali ve "taçsız hükümdar" Lord Cromer'in Mısır idaresi (Eylül 1883-Mart 1907). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1): 477-494.
- Özkul, A.E. (2005). *Kıbrıs'ın sosyo-ekonomik tarihi (1726-1750)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Samani, H. (2006). *Tanzimat devrinde Kıbrıs (1839-1878)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Satan, A. (2012). Yeni İngiliz belgeleri ışığında Kıbrıs ve önemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları* (6): 63-68.

- Sonbol, A. (1998). *The Last Khedive of Egypt – Memoires of Abbas Hilmi II*. Lübnan: Ithaca Press.
- Sonyel, S.R. (1978). İngiltere dışışleri bakanlığı belgelerine göre: Osmanlı padişahı Abdülhamit, 48 saat içinde Kıbrıs'ı İngilizlere nasıl kiraladı. *Belleten*, 42(168): 731-732.
- Tamçelik, S. (1997). *Kıbrıs'ın İngiliz idaresine geçişi (1878-1919)*. Lefkoşa: KKTC Cumhurbaşkanlığı.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı tarihi (III/I)* (4. bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uçarol, R. (1978). Kıbrıs sorunu ve Osmanlı İngiliz Anlaşması. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Varnava, A. (2020). *British Cyprus and the long Great War 1914-1925, empire, loyalties and democratic*. Oxon: Routledge.
- Wilson, R. (1992). *Cyprus and the international economy*. London: Macmillan Press.